

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

УДК 316.334.4

DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-2-75

Сергій Петрович Рабінович

*Львівська лабораторія прав людини і громадянина
НДІ державного будівництва і місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Львів, Україна*

Ольга Вікторівна Томіна

*Львівська лабораторія прав людини і громадянина
НДІ державного будівництва і місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Львів, Україна*

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ І ПРАВОЛЮДИННІ МАРКЕРИ КУЛЬТУРНО-ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Анотація. *Актуальність дослідження зумовлена реальною перспективою надання Україні членства в Європейському Союзі, що робить необхідною рефлексію над теоретико-методологічними основами осмислення процесу євроінтеграції й розкриття евристичного потенціалу соціально-філософських підходів як засобів такого осмислення. Метою статті є виявлення концептуально-методологічних можливостей розвитку неklasичних соціологічних підходів для вирішення завдання опису політико-правових аспектів європейської інтеграції України і зв'язків між цим процесом і транснаціональною стандартизацією прав людини в Європейському Союзі. Основні методи дослідження. Розвідку здійснено з опертям на методологію конструктивістського структуралізму П'єра Бурдьє, доповнену за рахунок категорій потреб та інтересів як породжувального механізму боротьби й кооперації в полі влади, політики і права; а також концепту ідентичності, що уможливує більш різнобічне соціолого-правове осмислення процесу європейської інтеграції України. Результати дослідження. Доведено, що «демократія», «права людини» і «верховенство права» – термінологічні позначення сфер праволюдінної стандартизації і засобів розбудови правової ідентичності ЄС і правового поля ЄС. Нормативний зміст і смисл, наданий цим принципам органами ЄС і є тим стандартом, який уможливує включення України в структуру політико-правового поля ЄС. Водночас діюча інституційна система забезпечення стандартів прав людини у поєднанні із спожи-*

вацьким типом габітусу сприяють формуванню в громадян держав-членів ЄС не стільки колективної, скільки індивідуальної ідентичності лібералістичного гатунку.

Ключові слова: П'єр Бурдьє, соціальний конструктивізм, політико-правове поле, європейська інтеграція України, міжнародні стандарти прав людини, європейська культурно-правова ідентичність.

Serhii P. Rabinovych

*Lviv Laboratory on Human Rights
Scientific Research Institute of State Building and Local Self-Government
Academy of Legal Sciences of Ukraine
Lviv, Ukraine*

Olha V. Tomina

*Lviv Laboratory on Human Rights
Scientific Research Institute of State Building and Local Self-Government
Academy of Legal Sciences of Ukraine
Lviv, Ukraine*

EUROPEAN INTEGRATION AND HUMAN RIGHTS MARKERS OF UKRAINE'S CULTURAL AND LEGAL IDENTITY: A SOCIOLOGICAL APPROACH

Abstract. *The relevance of the study is determined by the real prospect of granting Ukraine European Union membership, which makes it necessary to reflect on the theoretical and methodological foundations of understanding the European integration process and reveal the heuristic potential of socio-philosophical approaches as means of such understanding. The purpose of the article is to identify the conceptual and methodological possibilities of non-classical sociological approaches development to solve the task of describing the political and legal aspects of Ukraine's European integration and the connections between this process and transnational standardization of human rights in the European Union. Basic research methods. The investigation has been carried out based on the methodology of Pierre Bourdieu's constructivist structuralism, supplemented by categories of needs and interests as a generative mechanism of struggle and cooperation in the field of power, politics and law; as well as the concept of identity, which enables a more versatile sociological and legal understanding of Ukraine's European integration process. Research results. It is proved that «democracy», «human rights» and «rule of law» are terminological designations of human rights standardization spheres and means of building the EU legal identity and the EU legal field. The normative content and meaning given to these principles by the EU bodies is the standard that enables the inclusion of Ukraine in the structure of the political and legal field of the EU. At the same time, the existing institutional system of ensuring human rights standards in combination with the consumerist type of habit contribute to the formation of the EU member states citizens not so much as a collective but as an individual identity of the liberal type.*

Keywords: *Pierre Bourdieu, social constructivism, political and legal field, European integration of Ukraine, International human rights standards, European cultural and legal identity.*

ВСТУП

Сьогодні, коли територія нашої держави перетворилася на поле битви з «руським світом», який становить загрозу самому існуванню європейської цивілізації, а європейська інтеграція України актуалізувалася як ніколи раніше, рефлексія над теоретико-методологічних основами осмислення євроінтеграційних процесів також стала нагальною і відтак не потребує додаткового аргументування.

У цьому зв'язку слід звернути увагу на те, що в здійснюваному українськими правознавцями описі євроінтеграційних процесів нерідко використовуються терміни й концепти, які є базовими для підходу, розробленого знамим французьким соціологом ХХ – ХХІ ст. П'єром Бурдьє. Мовиться про метафори й поняття, які власне в щойно згаданому підході й саме в ньому отримують своє автентичне смислове наповнення: «правове поле», «політичне поле», «правовий простір», «політичний простір», «економічний простір» тощо [1, с. 317, 661, 663; 2, с. 9; 3]. Поряд із цим брак у правознавчій літературі теоретико-соціологічної рефлексії над згаданими просторовими метафорами суттєво обмежує їх евристичний потенціал, залишаючи використовувані бурдьєзіанські концепти в статусі хіба що стилістичних прикрас.

Як застосування, так і критичне переосмислення і розвиток підходів Бурдьє видаються необхідною передумовою їх свідомого використання в складі концептуально-методологічної основи для осмислення політико-правових аспектів європейської інтеграції України. Зокрема, йдеться про осмислення місця й значення в цьому процесі феномену, який, послуговуючись термінологією знаного українського теоретика права П. М. Рабіновича, може бути позначено як «праволюдні стандарти ЄС».

У сучасній західній політичній науці й правознавстві понятійний апарат і, почасти – методологія бурдьєзіанства використовуються, зокрема, під час опису тих явищ і процесів, які відбуваються в правовій системі ЄС [4–8]. Так, зокрема, науковець зі Сполученого Королівства К. Поломаркакіс (Konstantinos Alexandris Polomarkakis) спирається на рефлексивну соціологію Бурдьє для більш цілісного розуміння ролі Суду Європейського Союзу як актора політичних і правових відносин. Вчений використовує бурдьєзіанську концепцію правового поля як аналітичну основу для відстеження владних відносин між Судом та його співрозмовниками [4].

Північноамериканський політолог К. Парсонс (Craig Parsons) в есе «Як – і наскільки – відрізняються соціологічні підходи до вивчення ЄС?» здійснює спробу обґрунтувати плідність використання соціологічного підходу Бурдьє в дослідженнях Європейського Союзу. На думку цього політолога, новизна такого проекту полягає в тому, щоб відкинути більшість такі теоретичні дихотомії як національне/наднаціональне, держава/суспільство, об'єктивне/суб'єктивне, ідейне/матеріальне – і спробувати поставити питання про просторові та інтерпретаційні «поля дій» в ЄС. Сила бурдьєзіанських підходів полягає в тому, що вони «прорізають»

аналітичні дихотомії, щоб запропонувати нюанси, конкретні пояснення практичних дій». Водночас на думку Парсонса їхня слабкість у тому, що, відмовляючись від згаданих дихотомій, вони, тим не менш, «не бажають стверджувати, наскільки ж вони [самі] відрізняються від інших підходів» [5].

Бельгійський правознавець Б. де Вітте (Bruno de Witte) разом із французьким політологом А. Ваше (Antoine Vauchez) у монографії «Право як чинник формування Європи. Європейське право як транснаціональне соціальне поле» здійснюють спробу подати поглиблене розуміння європейського права як соціального та політичного явища. Для цього вони описують ролі значного різноманіття акторів, які стоять за правовими нормами та рішеннями, об'єднуючи погляди різних дисциплін (право, політологія, політична соціологія та історія), щоб запропонувати глобальну міждисциплінарну переоцінку ролі «права» та «юристів» у процесі євроінтеграції [6].

Британський дослідник Н. Гіббс (Nathan Gibbs) звертається до концепції європейського правового простору в контексті проблем політичної конституції та кризи державного устрою ЄС [7].

У колективному дослідницькому проєкті А. фон Богданді (Armin von Bogdandy), К. Грабенвартера (Christoph Grabenwarter) і П. Губера (Peter Huber) окреслюються загальні риси конституційного судочинства в європейському правовому просторі [8].

На противагу наведеному, українськими фахівцями, роботи яких присвячені праву ЄС [див., напр.: 9–11], праці Бурдьє, за нечисленними винятками, поки що не використовуються. До втішних винятків слід віднести передовсім ґрунтовну монографію харківського правознавця О. В. Сердюка 2007 року [12]. У цій розвідці науковець звертається до правової соціології Бурдьє в контексті інваріантності методологічного знання сучасного зарубіжного правознавства [12, с. 68–69, 72–75, 216]. Зі свого боку, автор цих рядків у 2021 році здійснив спробу застосувати бурдьєзіанський соціологічний аналіз для опису особливостей українського конституційного судочинства [13]. Як убачається, означеними розвідками сьогоднішній стан розробки проблеми в українському правознавстві практично вичерпується.

З урахуванням цього метою пропонованої публікації є виявлення концептуально-методологічних можливостей розвитку соціологічного підходу П'єра Бурдьє для вирішення завдання опису політико-правових аспектів європейської інтеграції України і зв'язків між цим процесом і транснаціональною стандартизацією у сфері прав і свобод людини.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Соціальний конструктивізм та його концептуально-поняттєве оновлення як методологічні інструменти осмислення геополітичної боротьби

Вирішення вказаного вище дослідницького завдання вимагає опертя на низку взаємопов'язаних концептуальних підходів, загальнонаукових і спеціальних ме-

тодів та засобів дослідження, що в сукупності утворюють методологію пропонованої розвідки.

З огляду на розуміння концептуального підходу як побудованої на гранично загальних категоріях світоглядну аксіоматичну ідею, яка постулює загальну стратегію дослідження, відбір фактів та інтерпретацію результатів дослідження [14, с. 138], базовими філософсько-світоглядними методологічними підходами, на яких ґрунтуються подальші розмірковування, стали діалектичний і соціально-потребовий підходи в поєднанні із соціальним конструктивізмом Бурдьє.

Опертя на діалектичний методологічний принцип розвитку уможливорює розгляд європейських спільнот та їхніх учасників як таких, що трансформуються як на рівні свідомості, так і на рівні соціальної поведінки. Використання методологічного принципу протиріччя і закону боротьби суперечностей дозволяє осмислити бурдзезіанський концепт боротьби за межі політико-правового поля ЄС як розвиток відомих положень діалектики.

Діалектичний підхід своєрідно трансформується в бурдзезіанському соціологічному підході, якому сам його автор давав назви «структуралістського конструктивізму», «конструктивістського структуралізму» та «рефлексивної соціології». Розкриття особливостей методології останнього вимагає навести тут коротку характеристику його поняттєво-концептуального апарату. Розкриття особливостей методології останнього вимагає навести тут коротку характеристики його поняттєво-концептуального апарату.

Отже, у бурдзезіанській методології центральними є концепти соціального поля і капіталу [13, с. 238]. З погляду Бурдьє, соціальна реальність складається головним чином із полів, а соціальну дію він розуміє як дію всередині цих полів [15]. Головна перевага метафори поля в тому, що вона пропонує «цілісну систему пов'язаних питань, що рятують... від теоретичного вакууму позитивістського емпірицизму й емпіричної порожнечі суто теоретичного дискурсу» [16, с. 66]. Як указує американський соціолог Ділан Райлі, коментуючи підхід Бурдьє, «поля це агональні соціальні ігри, в яких агенти змагаються між собою за деяку ставку, яка соціально визначається, наприклад за прибуток або престиж» [15].

Поле влади є конфігурацією відносин між позиціями, що їх займають у ньому агенти та інституції цього поля. Ці позиції об'єктивно визначені своїм наявним чи потенційним розташуванням у «структурі розподілу певного виду влади (капіталу), володіння яким дає доступ до специфічних переваг, що є ставкою в цьому полі, а також своїм об'єктивним ставленням до інших позицій (домінування, підкорення, гомології тощо)» [16, с. 54]. Французький дослідник розглядав соціальні поля як ринки, на яких існують виробництво, попит і пропозиція особливої продукції – економічного, політичного, культурного (символічного) капіталів. Межі поля є ставкою в боротьбі за монополіне становище в ньому. Юридичне («правове») поле – місце соціальної й політичної боротьби різних соціальних сил. Це місце конкуренції за монополію на «право встановлювати право», символічної

боротьби за владу «виробляти і нав'язувати легітимне бачення світу». Автономія цього поля менша порівняно з іншими полями. Відтак юридичне поле постійно конкурує за свої межі з іншими полями [17; 18; 16, с. 56].

У питаннях функціонування ЄС слабкість автономії юридичного поля стосовно поля політики стає особливо відчутною. Попри те, що юридичні інструменти можуть розглядатись як автономні регулятивні засоби в нормативному просторі ЄС, однак власне сам цей простір складно уявити без політичної складової. Це, на наш погляд, дає підстави вести мову не стільки про самостійні політичні й юридичні поля в європейському просторі, скільки про політико-правове поле ЄС (термінопоняття «правового» і «юридичного» дозволимо собі далі вживати як синоніми).

Методологічне значення підходу Бурдьє для нашого дослідження полягає в тому, що опертя саме на цей підхід дозволяє осмислити процес євроінтеграції України як складову змагання за розширення геополітичного поля ЄС. Для України ставками в цій геополітичній грі є набуття статусу «держави-члена ЄС», можливості використання економічних і військово-політичних ресурсів ЄС, збільшення свого військово-політичного й економічного капіталу як елементів цього статусу.

Особливістю сучасного континентального політико-правового простору є те, що боротьба в ньому йде за кордони між демократичною політико-правовою культурою Ради Європи та Європейського Союзу, з одного боку, та авторитаристською культурою «руського світу», з іншого. Водночас прикметно, що в політико-правовому просторі ЄС боротьба йде не за встановлення кордонів між політичними та юридичними полями окремих держав, а, навпаки, за їхнє зняття. Найзапекліший же геополітичний і ресурсний боротьба точиться не в рамках ЄС, а в ширших масштабах, між євроатлантичною (західною) і євразійською («східною») цивілізаціями.

Підхід Бурдьє сьогодні в низці моментів піддається небезпідставній критиці. Так, Д. Райлі ставить під питання бурдьєзіанську абсолютизацію агональних метафор «гри» і «боротьби» для опису соціальних процесів. На противагу цьому, він указує на наявність низки таких соціальних сфер як праця і громадські рухи, орієнтованих не на конкуренцію, а на «взаємність і доброзичливість» [15].

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Сталість і динаміка культурно-правової ідентичності

Згідно з Бурдьє, агентам притаманні габітуси – системи схем сприйняття й оцінки, які дозволяють їм надати смисл соціальному світу. Їхні системи диспозицій виникають завдяки інтерналізації певного типу соціальних і економічних умов. Габітуси відповідають позиціям агентів у структурі соціального простору («принцип відповідності форм габітусу соціальним групам та класам») [13, с. 239]. Габітус трактується Бурдьє як «механізм, що породжує» соціальні практики: «габі-

тус виробляє практики, як індивідуальні, так і колективні, а отже – саму історію відповідно до схем, породжених історією» [19].

Слід відзначити, що, попри широке використання Бурдьє концепту габітусу, його праці не розкривають того, яким же саме чином таємничий «габітус» породжує згадані практики. За зауваженням Райлі, Бурдьє не вдається «надати переконливий доказ існування «габітусу» як «породжувального механізму», який можна було б застосувати до багатьох інших сфер [15].

Відтак видається можливим не тільки уточнити й переосмислити, а й розширити концепцію Бурдьє за рахунок включення до неї, по-перше, категорій *потреб та інтересів як дійсних рушійних сил і породжувального механізму соціальної динаміки* – відносин боротьби і кооперації в соціальних полях влади, політики і права; а, по-друге, включення на правах допоміжних концептів соціальної ідентифікації та ідентичності [див., напр.: 20; 21].

З огляду на те, що перші дві категорії віддавна розроблені в соціолого-правовій літературі [див., зокр.: 22–24], зупинимось докладніше на двох останніх концептах.

«Ідентифікація – процес ототожнення індивіда з тим чи іншим об'єктом, людиною, групою, що відбувається на основі засвоєння притаманних йому стандартів, цінностей, властивостей, соціальних установок і ролей» [цит. за: 25, с. 27]. Ідентичність же, у контексті нашої розвідки, є передовсім реальним соціально-психологічним «усвідомленням, відчуттям, переживанням своєї приналежності до різноманітних соціальних спільнот – таких, як сім'я, родина, мала група, професійна група, клас, територіальна громада, етнос, нація, народ, суспільно-громадський рух, держава, людство загалом» [цит. за: 25, с. 25]. Ідентичність може бути культурною, цивілізаційною, політичною і, за певного розуміння – правовою. Остання завжди потребує окремого роз'яснення щонайменше з огляду на існування плюралізму праворозумінь. Серед множинних видів (підвидів) ідентичності (етнічна, національна, культурна та ін.) особливе місце займають ідентичності політична і правова. З бурдьєзіанських позицій можна стверджувати, що політична ідентичність пов'язана із позиціонуванням індивіда в політичному просторі, тоді як правова – у просторі «правовому». Уточнимо, що в останньому випадку мовиться про соціально-психологічне сприйняття належності до певної культурно-правової спільноти.

Нас цікавитиме ідентичність як переживання приналежності до європейської політико-правової спільноти (політичної спільноти, постановня якої конститууються офіційними, формально-юридичними засобами).

Стосовно ідентичності йдеться як про індивідуального, так і про колективного суб'єкта. Згідно з В. Гьосле, який схильний до субстанціалістського витлумачення ідентичності, «колективна ідентичність означає ототожнення індивідів із колективною реальністю, найскладнішою з яких є культура. Елементами колективної ідентичності є колективна пам'ять, представлена традиціями, вірою

у спільне майбутнє, ставленням до цінностей іншої культури тощо» [26, с. 197–206]. Натомість, Т. Лукман, П. Бергер [27, с. 194] і З. Бауман [28] є прибічниками іншого – соціально-конструктивістського витлумачення ідентичності. Так, за З. Бауманом, «епоха модерну замінила вказану зумовленість соціального становища індивідів...» і «реалістичну «даність природи» на номіналістське «завдання підтримання ідентичності»» [28, с. 109–122]; ««ідентичності», яких прагнуть у наші дні, видаються чимось, що «може одягатися й зніматися на кшталт костюму»» [28, с. 149–151].

Як видається, об'єктивістськими й есенціалістично-орієнтованими є підходи тих правознавців, які звертаються до європейської культурно-правової ідентичності передовсім як до доконаного історичного факту й виокремлюють її окремі стабільні, «матричні» елементи (ідеї та/або соціально-правові інститути). Так, на думку українського конституціоналіста В. Джуня, який виділяє новоевропейську, азійську й євразійську «цивілізаційні матриці», до структури такої матриці належать «моральні цінності, пріоритетний духовний ідеал та соціальні інститути»; її же змістом виступає «панівна духовна культура соціуму». Складовою новоевропейської матриці є ідеї (принципи) й інститути конституціоналізму [31; див. також 32].

Складнішою є позиція Є. О. Харитонова й О. І. Харитонової, які, в цілому також поділяючи цивілізаційний підхід, звертаються не тільки до сталих елементів (правові традиції, правові цінності, концепти, категорії та інститути), притаманних європейським субцивілізаціям «Заходу» і «Сходу», а й ведуть мову про рухомі й змінювані елементи, звертаючись до понять ментальності і менталітету – національного і правового. Виокремлення останніх здійснюється в рамках концепту національного менталітету, в якому вирізняють два рівні: а) *генетичний* (базовий, інваріантний), який виконує функцію відтворення та збереження системи за рахунок незмінних архетипів і б) *набутий*, що виконує функцію розвитку системи за рахунок зміни сукупності смисложиттєвих цінностей, які приймаються або відкидаються індивідом [33, с. 81]. При цьому обидва дослідники схильні розуміти менталітет як «загальний розумовий інструментарій», який дає можливість по-своєму сприймати й усвідомлювати своє природне та соціальне оточення і самих себе. У такій інтерпретації менталітет вельми тісно пов'язаний із ідентичністю, зокрема етнічною, національною і культурною: «критерієм цивілізаційної самоідентифікації слугує ментальність/менталітет, що визначає особисту та колективну систему цінностей...» [34, с. 36]. Проте, попри визнання існування динамічних складових свідомості, відмітною особливістю культурно-цивілізаційного підходу, так чи інакше, стає наголос саме на деяких сталих, історичних характеристиках етнічних і цивілізаційних спільнот як на властивостях, які визначають долю права і прав людини в цих спільнотах (приблизним функціонально-смысловим аналогом традицій/менталітету/ментальності виступає концепт габітусу, проте генетичний зв'язок із ним соціальних практик ми, разом із Райлі, дозволимо собі поставити під сумнів).

Методологічною протиположністю «матричному» підходу може слугувати підхід сучасного фінського теоретика й філософа права А. Аарніо. Цей дослідник, визнаючи, що соціокультурна ідентичність сучасного європейця є питанням і предметом пошуку («сучасний єропеєць втратив самого себе»), вказує на чотири середньовічні ідеї та інститути, якими, на його погляд, може визначатися шукана європейська правова ідентичність: парламентаризм, загальне право (*common law*), спільне право (*jus commune*), засноване на римському праві, і природне право [35, с. 22–23]. Однак, як видається, фінський учений схильний до ототожнення європейської ідентичності із власне західноєвропейською, тим самим *de facto* залишаючи осторонь питання про «європейськість» України та інших держав, які зазвичай відносять до «східноєвропейських».

Напруга між субстанціалістським і конструктивістським розуміннями ідентичності виявляється в дихотомії її індивідуальних і колективних вимірів. Адже комунітаристське відчуття тотожності із колективною субстанцією протистоїть індивідуально-лібералістичному відчуттю можливості вільно змінювати й моделювати власну ідентичність. Це чітко прослідковується в сучасних міжнародних стандартах у сфері самоідентифікації індивідів та їхніх груп, зокрема у схвалених ОБСЄ в листопаді 2012 року Люблянських рекомендаціях з інтеграції суспільств. Як відзначається в Рекомендаціях, «законодавча база та політика мають визнавати той факт, що індивідуальні ідентичності можуть бути множинними, багатоплановими, контекстними та динамічними»; «різні сегменти та групи, що складають суспільство, є самі по собі гетерогенними і не повинні розглядатися як незмінні та монолітні»; «індивідуальна ідентичність може бути та все частіше є множинною (відчуття наявності декількох горизонтальних ідентичностей; наприклад, належність до більш ніж однієї етнічної групи), багатоплановою (в одній особі співіснують та суміщаються різні ідентичності, а саме: етнічні, релігійні, мовні, гендерні, професійні тощо), контекстною (контекст може визначати, яка ідентичність переважає в даний момент) та динамічною (зміст кожної ідентичності та приналежність до неї осіб змінюється протягом часу)» [36]. Звісно, така однозначно праволюдина інтерпретація ідентичності здатна суттєво підважувати ідентичність колективну (передовсім ідентичність народу) або «нації»), передовсім трактовану есенціалістично та зазвичай однозначно й беззастережно. Це підтверджується, зокрема, аналітичною доповіддю 2015 року, присвяченій суперечностям ідентичностей в Україні [37].

Сполучною ланкою між будьезіанським концептом «класу» і концептом ідентичності виступають уявлення про роль символічних меж, здійснення «влади номінації» і про «класи на папері» [39]. Адже ідентичність є таким самим предметом символічного виробництва, як і предмети символічного, статусного споживання [30, с. 86]. Засвоєння членами реального чи уявного «колективу» уявлень про власну ідентичність є неодмінною умовою для формування усвідомлення індивідами, які його складають, своєї приналежності до деякої спільноти. Близь-

кість концепту політичної ідентичності бурдєз'янському способу мислення за-свідчується поглядами сучасних політологів, які тлумачать її структурно-позиційно [38, с. 11].

На наш погляд, бурдєз'янський підхід як такий навряд чи сумісний із виключно конструктивістським розумінням ідентичності. Натомість для Бурдє характерний діалектичний наголос на необхідності поєднання суб'єктивістського («номіналістичного») витлумачення спільноти із об'єктивістським («реалістичним»): «на протигагу номіналістському релятивізму, який знищує соціальні відмінності, зводячи їх до суто теоретичних артефактів, слід стверджувати про існування об'єктивного простору, що детермінує відповідності та невідповідності, міри близькості та дистанції. На протигагу реалізму інтелігібельного (або ж уречевлення понять) слід стверджувати, що класи, які можна вичленувати в соціальному просторі... не існують як реальні групи...» [39].

З позицій соціально-потребового підходу є підстави вважати, що в сучасному європейському світі інтерналізація споживчого (радше, *споживацького* (Я. В. Зоська)) [див. 29, с. 288]. Останній же, своєю чергою, складно поєднаний із будь-якою колективною політичною ідентичністю, витлумаченою субстанційно. Адже, як наголошував із цього приводу Ж. Бодрійяр, «кероване оволодіння об'єктами та благами споживання є таким, що індивідуалізує, десолідаризує, деісторизує... Як споживач людина знову стає самотньою, являє собою клітинку, ба більше, стає стадною істотою (телебачення в сім'ї, публіка на стадіоні або в кіно і т. д.)» [30, с. 85–86].

Звертаючись до підходу Бурдє, можна сказати, що запровадження в кінці ХХ ст. інституту громадянства ЄС може слугувати прикладом використання наданої органам ЄС *влади номінації* для формування нового підвиду європейської ідентичності як відчуття належності до Європейського Союзу. Практичне значення концепту ідентичності вбачається в тому, що остання, щонайменше в низці випадків, слугує пусковим механізмом дії щодо політичних практик (від мирних і легальних – наприклад, виборчих, і до насильницьких і заборонених, зокрема воєнних) індивідуальних і колективних акторів.

З бурдєз'янського погляду можна стверджувати, що надання європейській державі статусу члена ЄС стає специфічним актом «соціальної магії», яким привласнюється й визнається особлива, європейська ідентичність – радше, досягнення такою державою якості ідентичності держави-члена Європейського Союзу. Така ідентичність як соціально-психологічний факт утворюється через формування відчуття й почуття належності до транснаціонального об'єднання, яке ієрархічно вивисується над своїми членами. Аналогічним смислом наділяється автоматичне надання громадянам держав-членів ЄС статусу громадян ЄС (англ. *Citizenship of the Union*).

«Європейська ідентичність» є складовою комплексу уявлень, який неодмінно включає в себе індивідуалістичні й антропоцентричні, ліберальні й демократичні

концепції прав людини і верховенства права – комплексу, який є складовою спільної конструювальної діяльності органів держав, які утворили ЄС.

Індивідуальну самоідентифікацію в країнах ЄС характеризує те, що за даними опитування 2014 року в 25 країнах ЄС понад 50% респондентів відзначили почуття «європейського громадянства», і лише у трьох країнах (Болгарія, Греція та Італія) цей показник не перевищив 50% [40; 41]. Ймовірно, окремого дослідження потребує той факт, що за конфесійною ідентичністю Болгарія і Греція традиційно належать до православних країн, тоді як Італія – до католицьких. У всіх трьох випадках мовиться про суспільства, в яких вплив протестантизму відносно незначний. Водночас дослідники вказують і на суттєві складнощі у формуванні європейської ідентичності [42].

У преамбулі Конституції України, як відомо, згадка про європейську ідентичність Українського народу з'явилася у 2019 році. Це мало на меті на найвищому юридичному рівні закріпити, позначити ту символічну політико-правову, цивілізаційну й геополітичну межу, боротьба за яку чималою мірою спричинилась до подій Євромайдану й Революції гідності, а згодом набула форми російсько-української війни. Демократичні політико-правові практики, зокрема демократичні й прозорі виборчі, парламентські, адміністративні й судові процедури, сприяють формуванню в громадян України почуття європейської ідентичності, яка вирізняє українську політичну спільноту від спільноти держави-агресора, для якої сьогодні засадничим принципом існування й самовідтворення стало цинічне нехтування принципами права цивілізованих націй, нормами міжнародного права, індивідуальними й колективними правами людини.

Про процес формування в Україні почуття європейської ідентичності свідчить те, що порівняно з 2005 р. серед українців з 36% до 51% зросло число респондентів, які відчують себе європейцями, і з 58% до 43% зменшилося число тих, хто себе європейцем не відчуває (називаючи причину, що заважає відчувати себе європейцем, 32% вказали на «неєвропейську» свідомість [43]). Дослідження громадської думки, проведене у вересні 2023 року Київським міжнародним інститутом соціології, показує, що 65% опитаних в Україні довіряють Європейському Союзу, а НАТО довіряють 59% [44]. 77% опитаних в Україні респондентів стверджують, що для них важливо, щоб Україна стала членом ЄС (з них 51% говорять про те, що це дуже важливо для них). Водночас прикметно, що за даними всеукраїнського опитування громадської думки в Україні в липні 2022 року, громадянином Європи вважають себе 1,6% опитаних, представником свого етносу, нації – 3,3%, тоді як громадянином України – 86,4% [43]. Як видається, є підстави очікувати, що хоча показники європейської ідентичності українців найімовірніше, дещо зростуть після вступу України до ЄС, однак поки що підстав розраховувати на високі (понад 50%) «прозахідні» показники ідентичності в найближчому майбутньому немає.

2.2. Забезпечення європейських стандартів прав людини як умова входження України в політико-правове поле ЄС

Заявлена на конституційному рівні європейська ідентичність українського суспільства (передовсім вочевидь тут мається на увазі категорія культури – складова національної культурної ідентичності) не виключає ціннісного кількісно-якісного оцінювання окремих актуальних політико-правових «параметрів» такої ідентичності з перспективи входження України в політико-правове ж таки поле ЄС. Ба навіть більше, формально-юридичне, політичне й символічне входження в наднаціональний правовий простір ЄС неодмінно вимагає такого оцінювання з боку владних інституцій ЄС. Кваліфікація правової системи держави як такої, що «відповідає європейським стандартам» є владною прерогативою органів ЄС і виявом визнаної за цими органами «влади номінації». Інституційні (нормативні та організаційні) параметри «верховенства права», зокрема дотримання засад поділу влади та інституційної незалежності судів як його складової («праволюдні стандарти ЄС») виступають маркерами відповідності України конструйованій інституціями ЄС європейській правовій ідентичності.

Європейські стандарти прав людини є одним із ключових елементів конструювання такої ідентичності, зокрема правової ідентичності регіональних міждержавних об'єднань – Ради Європи та ЄС. Не заперечуючи в цілому європейську культурну ідентичність окремої національної держави, «відповідність європейському правовому стандарту» стає знаком легітимації, який засвідчує такою державою деякого офіційно визнаного рівня європейської правової ідентичності. Міжнародно-владна констатація «відповідності європейським стандартам» стає символічним актом засвідчення гомогенності правових полів України та ЄС і легітимізує зняття символічного кордону між цими правовими полями і входження України в правове поле ЄС.

У сучасній українській теорії прав людини вироблене деонтологічно-нормативне витлумачення міжнародних стандартів прав людини як «закріплених у міжнародних актах і документах, текстуально уніфікованих й функціонально універсальних (для певних міжнародних об'єднань держав) принципів та норм, які за посередництва вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлюються досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також установлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру» [46, с. 294]. Як убачається, наведена в дефініції ознака «зумовленості досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою» не охоплює повністю всіх суттєвих чинників, які детермінують реальний соціальний зміст принципів і норм, що згідно із цим визначенням складають згадані стандарти. Йдеться, зокрема, про те, що *(гео)політична доцільність* як чинник детермі-

нації змісту праволюдних стандартів – критеріїв відповідності умовам вступу держави до ЄС – вочевидь не тотожна «досягнутому рівню соціального розвитку» і, щонайменше, не повністю охоплюється останнім. З огляду на це, сьогодні нам видавалося би необхідним доповнити ознаку «зумовленості досягнутим рівнем...» застереженням «передовсім». Таке застереження вказуватиме на існування й інших чинників соціально-змістової визначеності міжнародних стандартів прав людини.

Виробництво праволюдних стандартів – складова «символічного виробництва», яке має політико-юридичну природу. Можливо, деяким перебільшенням було б натхнене бурдєзіанством твердження про те, що воно є результатом легітимного символічного насильства щодо національних держав, – зокрема з огляду на договірну природу міждержавних об'єднань, органи яких виступають символічними виробниками. Водночас, перефразовуючи Бурдье, можна стверджувати, що органи ЄС володіють засобами «нав'язування і навіювання сталих принципів бачення і ділення», які відповідають їх (ЄС) власним структурам. До таких сталих принципів, без сумніву належать конститутивні принципи, які, як вважається, складають «спільну правову спадщину» держав-членів ЄС: «демократії», «верховенства права» і «прав людини».

При цьому в органів ЄС щодо національних держав, так само як і в національних держав щодо людей, які перебувають під їхньою юрисдикцією, «немає необхідності віддавати накази і вчиняти фізичне насильство щоби впорядкувати соціальний світ». Останній буде існувати настільки ж довго, скільки органи ЄС будуть здатні «виробляти інкопоровані (у тілесності громадян держав-членів ЄС і в членах органів ЄС) когнітивні структури, узгоджені з об'єктивними структурами, і таким чином забезпечувати віру, про яку говорив Г'юм – докситичне підпорядкування встановленому порядку» («докса» – «приватний пункт бачення, пункт бачення домінуючих, який представляє і змушує визнати себе як усезагальний пункт бачення» [47]). До таких когнітивних структур слід віднести, як уже відзначалося, також і європейську культурно-правову ідентичність.

«Стандарти прав людини» і «верховенство права» – когнітивні і ціннісно-оцінювальні політико-правові структури, смисли яких які здатні нав'язуватися органами ЄС державам-членам. З огляду на це, за Бурдье, ці структури стають «основою не тільки логічного, а й моральнісного конформізму, – негласної угоди, до-рефлексивної і безпосередньої, – щодо світосприйняття, яке є началом досвіду про світ як світ «здорового глузду»» [47].

У природній і у фаховій юридичній мові смисл поняття «стандарту» передбачає ознаку уніфікованості. Проте змістові відмінності «вхідних вимог» забезпечення стандартів прав людини і верховенства права, застосовуваних до окремих держав Європи [див., напр., 48], дозволяють поставити під сумнів єдність нормативного змісту самої категорії «європейських стандартів» і відтак підважує її юридичний смисл, виявляючи її політико-маніпулятивний потенціал.

ВИСНОВКИ

Визнаючи значний евристичний потенціал концепції Бурдє для опису відносин європейської інтеграції, вбачається необхідним доповнення поняттєвого інструментарію цієї концепції категоріями потреб та інтересів як дійсних рушійних сил і породжувальних механізмів боротьби й кооперації в полі влади, політики і права. По-друге, для виконання означеного дослідницького завдання доцільним є використання, як допоміжних, концептів ідентифікації й ідентичності. Такий методологічний крок уможливорює сутнісну спрямованість і різнобічність соціолого-правового осмислення процесу європейської інтеграції України.

Гнучкість сучасної політики розширення Європейського Союзу має наслідком відмінності «вхідних вимог» забезпечення стандартів прав людини і верховенства права, застосовуваних до окремих держав Західної, Центральної і Східної Європи в різні періоди функціонування цього міждержавного об'єднання. Це проблематизує відповідність реального й конкретного соціально-політичного смислу категорії «європейських стандартів» її значенню в природній мові. Геополітичні інтереси й політична доцільність стають вагомими чинниками офіційної владної інтерпретації змісту стандартів прав людини органами ЄС.

Реалізація принципу «верховенства права» в наднаціональній інтерпретації органів ЄС, – умова допуску держави в політико-правове та економічне поле ЄС. Саме нормативний зміст і смисл, надані принципу «верховенства права» і «прав людини» органами ЄС, мають нормативно-оцінювальне значення щодо практик, рішень і дій органів державної влади України як кандидата в члени ЄС. Цей нормативний зміст і смисл і є «європейським» (ЄС) стандартом прав людини, який, поряд із іншими умовами, уможливорює включення України в структуру політико-правового поля ЄС.

«Демократія», «права людини» і «верховенство права» – термінологічні позначення сфер праволюдності стандартизації, форм і водночас символічних засобів розбудови правової ідентичності ЄС та його правового поля. Соціально-змістове наповнення цих символічних форм відбувається в процесі інтерпретації згаданих європейських правових стандартів органами ЄС.

Як убачається, важливою проблемою в побудові відчуття колективної європейської ідентичності сьогодні стає те, що діюча інституційна система забезпечення ЄС-стандартів прав людини у поєднанні із поширенням у європейських суспільствах споживацького типу габітусу сприяють формуванню в громадян держав-членів ЄС не стільки колективної європейської ідентичності й гомогенності європейського правового простору, скільки множинної індивідуальної ідентичності лібералістичного гатунку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз. Харків : Право, 2013. 760 с.

- [2] Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу. Харків : Право, 2010. 360 с.
- [3] Нікітін Ю. В., Нікітін Д. Ю. Правова культура України – фундаментальний чинник національної безпеки держави та інтеграції у правове поле Європейського Союзу. *Юридична Україна*. 2022. №5. С. 6–13.
- [4] Polomarkakis K. A. The Court of Justice of the European Union as a legal field. *European Law Open*. 2023. №2. С. 244–270.
- [5] Parsons C. How – and how much – are sociological approaches to the EU distinctive? *Comparative European Politics*. 2010. Vol. 8, 1, 143–159.
- [6] Vauchez A., Witte B. de. *Lawyering Europe. European Law as a Transnational Social Field*. Oxford ; Portland : Hart Publishing, 2013. 297 p.
- [7] Gibbs N. Post-Sovereignty and the European Legal Space. *The Modern Law Review*. 2017. Vol. 80. No. 5. P. 812–835.
- [8] Bogdandy A. von, Grabenwarter C., Huber P. M. Constitutional adjudication in the European legal space. *MPIL Research Paper Series*. 2021. №25. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3937301 (дата звернення: 13.04.2024).
- [9] Комарова Т. В. Суд Європейського Союзу: розвиток судової системи та практики тлумачення права ЄС. Харків : Право, 2018. 528 с.
- [10] Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів / за ред. М. М. Микієвича. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.
- [11] Передерій О. С. Правопорядок Європейського Союзу: сутнісні особливості та вплив на трансформацію правопорядку України. *Часопис Київського університету права*. 2021. №1. С. 50–56.
- [12] Сердюк О. В. Соціологічний підхід у сучасному правознавстві: пізнання соціальності права. Харків : Яшма, 2007. 320 с.
- [13] Рабінович С. Чи можлива деполітизація конституційного правосуддя України? *Ideology and Politics Journal*. 2021. №2(18). С. 235–259. URL: <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/11/10.-UKR.-Rabinovych-final.pdf> (дата звернення: 13.04.2024).
- [14] Рабінович П. М. Філософія права : навч. посіб. : в 5 ч. Львів : Галицький друкар, 2014. Ч. 1–2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. 232 с.
- [15] Riley D. Bourdieu’s Class Theory: The Academic as Revolutionary. *Catalyst*. 2017. Vol. 1. №2. URL: <https://catalyst-journal.com/2017/11/bourdieu-class-theory-riley> (дата звернення: 13.04.2024).
- [16] Бурдьє П., Вакан Л. Рефлексивна соціологія. Київ : Медуза, 2015. 224 с.
- [17] Bourdieu P. Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*. 1989. Vol. 7. No. 1. P. 14–25. URL: <https://www.jstor.org/stable/202060> (дата звернення: 13.04.2024).
- [18] Bourdieu P. The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field. *The Hastings Law Journal*. 1987. Vol. 38. P. 805–853. URL: [https://derechoycambiosocial.pbworks.com/f/bourdieu\[1\].pdf](https://derechoycambiosocial.pbworks.com/f/bourdieu[1].pdf) (дата звернення: 13.04.2024).
- [19] Бурдьє П. *Практичний глузд*. Київ : Український Центр духовної культури, 2003. 503 с.
- [20] Szymaniec P. Discussion about the Legal Identity of Central and Eastern Europe. 3rd Annual CEENELS Conference «Legal Identities and Legal Traditions in CEE». *Acta Universitatis Lodzensis*. 2018. *Folia Iuridica* 85. URL: <https://czasopisma.uni.lodz.pl/Iuridica/article/view/3959> (дата звернення: 13.04.2024).
- [21] Graziadei M. Fostering a European legal identity through contract and consumer law. *Research handbook EU consumer and contract law*. 2016. P. 82–108. URL: <https://>

- china.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781782547365/9781782547365.00011.xml (дата звернення: 13.04.2024).
- [22] Jhering R. von. *Law as a Means to an End*. Boston : The Boston Book Company, 1913. 483 p. (Reprinted 1999 by The Lawbook Exchange).
- [23] Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження : аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ : ППІЕНД імені І. Ф. Кураса, 2016. 190 с.
- [24] Рабінович П. М., Наконечна А. М. Людські потреби, інтереси та правове регулювання (загальнотеоретичне дослідження). Львів : БФ «Медицина і право», 2022. 212 с.
- [25] Демір Г. Національна ідентичність у контексті глобальних міграційних процесів: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2018. 233 с.
- [26] Hösle V. Individuelle und kollektive Identitätskrisen. *Studien in memoriam Wilhelm Schüle* / ed. by D. Büchner ; Freiburger Institut für Paläowissenschaftliche Studien. Rahden 2001. P. 197–206.
- [27] Berger P. L., Luckmann T. *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London : Penguin Books, 1991. 249 p.
- [28] Bauman Z. *The individualized society*. Cambridge : Malden Polity Press. 2001. 258 p.
- [29] Зоська Я. В. Суспільство споживання та соціальні практики споживачів в Україні. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2011. 350 с.
- [30] Vaudrillard J. *The Consumer Society. Myths and Structures*, London : SAGE Publications; New Delhi : Thousand Oaks. 1999. 208 p.
- [31] Джунь В. Соціологія конституційного права. Кн. 2. Соціокультурні підстави європейського конституціоналізму. Київ : ІнЮре, 2018. 597 с.
- [32] Рабінович С. Матриці і траєкторії конституційного розвитку (розмірковуючи над монографією В. В. Джуня «Соціологія конституційного права»). *Філософія права і загальна теорія права*. 2020. № 1. С. 228–236.
- [33] Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Одеса : Фенікс, 2018. Т. І. Витоки. 554 с.
- [34] Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Приватне право як концепт. Том V. Ч. II. Закрите суспільство vs приватне право. Одеса : Фенікс, 2023. 442 с.
- [35] Аарніо А. Хто ми? Проблеми соціальної, культурної та правової ідентичності. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. № VI–VII. С. 18–24.
- [36] Люблянські рекомендації щодо інтеграції різноманітних суспільств (листопад 2012 р.) ОБСЄ. Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/396689.pdf> (дата звернення: 13.04.2024).
- [37] Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації : аналітична доповідь. Київ : ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 160 с.
- [38] Кірієнко О. Д. Принципи трансформації політичної ідентичності індивіда в умовах глобалізації : дис. ... канд. політ. наук / ЛНУ ім. І. Франка. Львів, 2016. 205 с.
- [39] Bourdieu P. *The Social Space and the Genesis of Groups*. *Theory and Society*. 1985. Vol. 14. No. 6. P. 723–744. URL: <https://www.jstor.org/stable/657373> (дата звернення: 13.04.2024).
- [40] EU Citizenship Report 2010. Dismantling the obstacles to EU citizens' rights. European Commission. P. 3, 6. URL: http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/com_2010_603_en.pdf (дата звернення: 13.04.2024).
- [41] European Citizenship. Standard Eurobarometer. № 81. Spring 2014 report. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_citizen_en.pdf (дата звернення: 13.04.2024).

- [42] Petithomme M. Is there a European Identity? National Attitudes and Social Identification toward the European Union. *Journal of Identity and Migration Studies*. 2008. Vol. 2. No 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/26575617_Is_There_a_European_Identity_National_Attitudes_and_Social_Identification_toward_the_European_Union/link/57aa88bd08ae7a6420bd1d02/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijpr7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmhpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmhpY2F0aW9uIn19 (дата звернення: 13.04.2024).
- [43] Ідентичність громадян України: тенденції змін (травень, 2023) URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
- [44] Дослідження громадської думки для Консультативної місії Європейського Союзу в Україні. *Київський міжнародний інститут соціології* (вересень, 2023). URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20231026_r/AReport_PublicSurvey_EUAM_sept2023_ukr_public.pdf
- [45] Показники національно-громадянської української ідентичності. *Пресреліз, підготовлений заступником директора Інституту соціології НАН України С. Дембіцьким* URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>
- [46] Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини. *Велика юридична енциклопедія. Т. 3. Загальна теорія права*. Харків : Право, 2017. С. 294–298.
- [47] Bourdieu P. Esprits d’Etat. Genèse et structure du champ bureaucratique. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. 1993. Vol. 96–97. P. 49–62. URL: <https://www.scribd.com/document/275622876/Bourdieu-P-Esprits-d-Etat-Genese-Et-Structure-Du-Champ-Bureaucratique> (дата звернення: 13.04.2024).
- [48] Емерсон М., Мовчан В., Ченуша Д., Ремізов А., Ахвледіані Т. Чи вдалося Україні, Молдові та Грузії наблизитися до переговорів про вступ до ЄС? *Європейська правда*. 2023. 14 лют. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2023/02/14/7156068/>

REFERENCES

- [1] Yakovyuk, I. V. (2013). *Legal basis of integration into the EU: a general theoretical analysis*. Kharkiv: Pravo.
- [2] Komarova, T. V. (2010). *Jurisdiction of the Court of Justice of the European Union*. Kharkiv: Pravo.
- [3] Nikitin, Yu. V., & Nikitin, D. Yu. (2022). Legal culture of Ukraine as a fundamental factor of the state national security and integration into the European Union legal field. *Legal Ukraine*, 5, 6–13.
- [4] Polomarkakis, K. A. (2023). The Court of Justice of the European Union as a legal field. *European Law Open*, 2, 244–270.
- [5] Parsons, C. (2010). How – and how much – are sociological approaches to the EU distinctive? *Comparative European Politics*, 8(1), 143–159.
- [6] Vachez, A., & Witte, B. de. (2013). *Lawyering Europe. European Law as a Transnational Social Field*. Oxford; Portland: Hart Publishing.
- [7] Gibbs, N. (2017). Post-Sovereignty and the European Legal Space. *The Modern Law Review*, 80(5), 812–835.
- [8] Bogdandy, A. von, Grabenwarter, C., & Huber, P. M. (2021). Constitutional adjudication in the European legal space. *MPIL Research Paper Series*, 25. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3937301
- [9] Komarova, T. V. (2018). *The Court of the European Union: development of the judicial system and practice of the EU law interpretation*. Kharkiv: Pravo.

- [10] Bratsuk, I. Z. (2016). *Theoretical and legal principles of European Union's law implementation into national law of the member states*. Ed. By M. M. Mykivich. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
- [11] Perederii, O. (2021). Legal procedure of the European Union: essential features and influence on the transformation of the legal procedure of Ukraine. *Law Review of Kyiv University of Law*, 1, 50–56.
- [12] Serdyuk, O. V. (2007). *Sociological approach in modern jurisprudence: cognition of law sociality*. Kharkiv: Yashma.
- [13] Rabinovych, S. (2021). Can the Ukrainian Constitutional Justice be depolitized? *Ideology and Politics Journal*, 2(18), 235–259. Retrieved from <https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2021/11/10.-UKR.-Rabinovych-final.pdf>
- [14] Rabinovych, P. M. (2014). Philosophy of law: five part academic manual. Part 1–2: Philosophy of law as a science. Epistemology of law. Lviv: Halytskyi drukar.
- [15] Riley, D. (2017). Bourdieu's Class Theory: The Academic as Revolutionary. *Catalyst*, 1(2). Retrieved from <https://catalyst-journal.com/2017/11/bourdieu-class-theory-riley>
- [16] Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2015). *An Invitation to Reflexive Sociology*, Kyiv: Meduza.
- [17] Bourdieu, P. (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 7(1), 14–25. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/202060>
- [18] Bourdieu, P. (1987). The Force of Law: Toward a Sociology of the Juridical Field. *The Hastings Law Journal*, 38, 805–853. Retrieved from [https://derechocambiosocial.pbworks.com/f/bourdieu\[1\].pdf](https://derechocambiosocial.pbworks.com/f/bourdieu[1].pdf)
- [19] Bourdieu, P. (2003). *The Logic of Practice*. Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury.
- [20] Szymaniec, P. (2018). Discussion about the Legal Identity of Central and Eastern Europe. 3rd Annual CEENELS Conference «Legal Identities and Legal Traditions in CEE». In *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica*, 85. Retrieved from <https://czasopisma.uni.lodz.pl/Iuridica/article/view/3959>.
- [21] Graziadei, M. (2016). Fostering a European legal identity through contract and consumer law. In *Research handbook EU consumer and contract law*, 82–108. Retrieved from <https://china.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781782547365/9781782547365.00011.xml>
- [22] Jhering, R. von. (1999). *Law as a Means to an End*. New Jersey: The Lawbook Exchange.
- [23] *Public interests in Ukraine: group aspect, content, ways of coordination: analytical report*. (2016). In O. M. Maiboroda (Ed.). Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- [24] Rabinovych, P. M., & Nakonechna, A. M. (2022). *Human needs, interests and legal regulation (general theoretical research)*. Lviv: CF «Medicina i parvo».
- [25] Demir, G. (2018). *National identity in the context of global migration processes: socio-philosophical analysis* (Candidate thesis, Zhytomyr State University named after Ivan Franko, Zhytomyr, Ukraine).
- [26] Hösle, V. (2001). Individuelle und kollektive Identitätskrisen. *Studien in memoriam Wilhelm Schüle*. In D. Büchner (Ed.); Freiburger Institut für Paläowissenschaftliche Studien. Rahden, 197–206.
- [27] Berger, P. L., & Luckmann, Th. (1991). *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- [28] Bauman, Z. (2001). *The individualized society*. Cambridge: Malden Polity Press.
- [29] Zoska, Ya.V. (2011). *Consumer society and social practices of consumers in Ukraine*. Zaporizhzhia: Classical Private University.

- [30] Baudrillard, J. (1999). *The Consumer Society. Myths and Structures*, London: SAGE Publications; New Delhi: Thousand Oaks.
- [31] Dzhun, V. (2018). *Sociology of constitutional law. Book 2. Sociocultural foundations of European constitutionalism*. Kyiv: In Yure.
- [32] Rabinovych, S. (2020). Matrices and Trajectories of Constitutional Development (Reflecting on the monograph of V. V. Dzhun «The Sociology of Constitutional Law»). *Philosophy of Law and General Theory of Law*, 1, 228–236.
- [33] Kharytonov, E. O., & Kharytonova, O. I. (2018). *Private law as a concept*. Vol. I. Origins. Odesa: Feniks.
- [34] Kharytonov, E. O., & Kharytonova, O. I. (2023). *Private law as a concept*. Vol. V. P. II. Closed society vs private law. Odesa: Feniks.
- [35] Aarnio, A. (2008–2009). Who are We? On Social, Cultural and of Legal Identity. *Philosophy of Law Issues*, VI–VII, 18–24.
- [36] *The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies*. (7 November 2012). Organization for Security and Co-operation in Europe. Retrieved from <https://www.osce.org/hcnm/ljubljana-guidelines>
- [37] *Contradictions between the identities in Ukraine and ways of their regulation in the context of the policy of civil consolidation of the Ukrainian nation. Analytical report*. (2015). Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.
- [38] Kirienko, O. D. (2016). *The political identity transformation principles of the individual under globalization* (Candidate thesis, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine).
- [39] Bourdieu, P. (1985). The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*, 14(6), 723–744. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/657373>
- [40] *EU Citizenship Report 2010. Dismantling the obstacles to EU citizens' rights*. European Commission, 3, 6. Retrieved from http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/com_2010_603_en.pdf
- [41] *European Citizenship. Standard Eurobarometer*. (2014, № 81). Retrieved from http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_citizen_en.pdf
- [42] Petithomme, M. (2008). Is there a European Identity? National Attitudes and Social Identification toward the *European Union Journal of Identity and Migration Studies*, 2(1). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/26575617_Is_There_a_European_Identity_National_Attitudes_and_Social_Identification_toward_the_European_Union/link/57aa88bd08ae7a6420bd1d02/download?tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19
- [43] *Ukraine citizens Identity: trends of change*. (2023, May). Retrieved from <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identitychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-traven-2023r>
- [44] *Public opinion research for the Consultative Mission of the European Union in Ukraine*. (2023, September). Kyiv International Institute of Sociology. Retrieved from https://kiis.com.ua/materials/pr/20231026_r/AReport_PublicSurvey_EUAM_sept2023_ukr_public.pdf
- [45] *Indicators of national-civic Ukrainian identity. Press release, prepared by the deputy director of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine S. Dembytskyi*. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1131&page=1>

- [46] Rabinovych, P. M. (2017). International human rights standards. *Great legal encyclopedia*, 3. *General theory of law*. Kharkiv: Pravo, 294–298.
- [47] Bourdieu, P. (1993). Esprits d’Etat. Genèse et structure du champ bureaucratique. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 96–97, 49–62. Retrieved from <https://www.scribd.com/document/275622876/Bourdieu-P-Esprits-d-Etat-Genese-Et-Structure-Du-Champ-Bureaucratique>
- [48] Emerson M., Movchan V., Chenusha D., Remizov A., & Ahvlediani T. (2023, February). Did Ukraine, Moldova and Georgia manage to get closer to negotiations on joining the EU? *Yevropeiska Pravda*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/14/7156068/>

Сергій Петрович Рабінович

Доктор юридичних наук, професор

Завідувач Львівської лабораторії прав людини і громадянина

Науково-дослідний інститут державного будівництва і місцевого самоврядування

Національної академії правових наук України

79000, вул. Січових стрільців, 14, Львів, Україна

Serhii P. Rabinovych

Doctor in Law, Professor

Head of Lviv Laboratory on Human Rights

Scientific Research Institute of State Building and Local Self-Government

Academy of Legal Sciences of Ukraine

79000, 14 Sichovykh Striltsiv St., Lviv, Ukraine

Ольга Вікторівна Томіна

Молодший науковий співробітник

Львівської лабораторії прав людини і громадянина

Науково-дослідний інститут державного будівництва і місцевого самоврядування

Національної академії правових наук України

79000, вул. Січових стрільців, 14, Львів, Україна

Olha V. Tomina

Junior Researcher of Lviv Laboratory on Human Rights

Scientific Research Institute of State Building and Local Self-Government

Academy of Legal Sciences of Ukraine

79000, 14 Sichovykh Striltsiv St., Lviv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Рабінович С. П., Томіна О. В. Європейська інтеграція і праволюдні маркери культурно-правової ідентичності України: соціологічний підхід. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. №2. С. 75–95.

Suggested Citation: Rabinovych, S. P., & Tomina, O. V. (2024). European Integration and Human Rights Markers of Ukraine's Cultural and Legal Identity: a Sociological Approach. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 31(2), 75–95

Стаття надійшла / Submitted: 10/04/2024

Доопрацьовано / Revised: 10/05/2024

Схвалено до друку / Accepted: 27/06/2024